

15–16. YÜZYILLAR AZERBAJYCAN - OSMANLI KÜLTÜREL İLİŞKİLERİNDE MÜHİM ROL OYNAYAN BAZI ŞAİRLER

*Bilal DEDEYEV**
(Ankara Üniversitesi, Türkiye)

GİRİŞ

İlhanlılar (1256–1357) devrinde İran, Çin, Anadolu ve Suriye’den binlerce sanat ve ilim adamının başkent Tebriz’e celp edilmesi zamanla Azerbaycan kültür hayatına çok olumlu tesir etmiştir. Azerbaycan, bu gelişmeyle 14–15. yüzyıllarda adeta, bölgenin ilim-kültür merkezine çevrilmişti¹. Bu yüzden diğer bölgelerden olduğu gibi, Osmanlı Devleti’nden de Azerbaycan’a eğitim amaçlı gelenlerin sayısı artmıştır. Buna karşılık, Osmanlı Devleti’nde siyasi istikrarın olduğu dönemlerde, Azerbaycan’da yetişmiş bilim adamlarının çalışmak için daha çok komşu ülkeni tercih ettikleri bilinmektedir.

Siyasi gelişmelerin etkisiyle; özellikle, Timur istilasıyla hız kazanan bu kültürel trafik, İstanbul’un fethinden sonra daha da artmıştır. Bu dönem Acem ülkesi dedikleri Azerbaycan ve İran’dan giden âlimlere Osmanlı Devleti’nde büyük rağbet gösterilmiştir. 15. yüzyılın II. yarısından itibaren ise, Fatih’in başlattığı eğitim alanındaki yeniden yapılanmadan sonra Azerbaycan bilim adamlarının plânlı bir şekilde bu ülkeye sevk ve idare edildiği bilinmektedir. Bu durum sonraki dönemlerde de aynen devam ettirilmiştir. Böylece, iki Türk bölgesi arasında ortaya çıkan kültürel ilişkilerde çok sayıda mutasavvıf, müderris, tabip, matematikçi, hattat, mimar, ilim, fikir ve sanat adamı mühim rol oynamıştır. Bu durum hiç şüphesiz iki ülkenin gelecekteki sosyo-kültürel hayatını da önemli derecede etkilemiştir. Bunların içinde çok sayıda şairin de yer aldığı bilinmektedir.

Zengin edebi irse sahip olan Azerbaycan’da 15–16. yüzyıllarda şiir sanatı çok gelişmişti. Hakani, Nizami, Hasanoğlu, Nesimi gibi söz üstatlarından etkilenmenin yanında, dönemin devlet yetkilileri tarafından sanata ve sanat adamlarına destek çıkmanın da çok büyük etkisi olmuştur. Karakoyunlu Cihanşah (1436–1467) bizzat kendisi Hakiki mahlasıyla güzel şiirler yazmıştır. Akkoyunlu Uzun Hasan (1453–1478) ve oğlu Sultan Yakub (1478–1490) bilginleri himaye etmiştir. Şah İsmail’in şairlere hamilik ettiği ve Hatai lakabıyla hem Azerbaycan’da, hem de Osmanlı Devleti’nde çok yayılan, halk ağzıyla şiirler yazdığı bilinmektedir.

¹Geniş bilgi için bkz. Karl Jahn, “Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 13, Sayı: 24, 1979-1980, Ankara, s.59-68.

Ülkede gelişen şiir sanatının etkisiyle çeşitli tarz ve türlerde yazan Azerbaycan şairleri bu yönleriyle de tanınmışlardır. Kaynaklarda Çaldıran Savaşı'ndan sonra Tebriz'den birçok şairin İstanbul'a götürüldüğü kaydedilmektedir. Hatta Sultan Selim (1512-1520)'in içlerinde mu'amma tarzında şiir yazarları daha çok tercih ettiği açıkça belirtilmiştir. Bundan sonra Osmanlı Devleti'nde mu'amma şiirleri yazan şairlerin sayısı da çoğalmıştır. Bu dönem bundan etkilenenlerden biri de Aydın doğumlu olan Şair Mu'ammaî olmuştur².

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nden Azerbaycan'a eğitim almak için gelmiş ve aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiş olan Azerbaycan şairlerinden 12-si hakkında bilgi verilecektir. Burada şairler anlatılırken, onların hayatı, faaliyet alanları, çalıştıkları yerler ve şiirlerinden örneklerle eserleri hakkında mümkün olduğu kadar bahsedilecektir.

1. Şair Leâlî

Şair Leâlî, aslen Tokatlı'dır. Güzel yazıya ve şiire ilgisi büyük olmuştur. Bu sahada yeteneğini geliştirmek için o zaman Acem vilâyetleri olarak bilinen Azerbaycan'a gitmiştir. Genel bilgilerden yola çıkarak bir müddet Tebriz'de eğitim aldığı söylenebilir. Daha sonra ise, oradan Herat'a gederek Molla Câmî ve diğer Nakşbendî şeyhlerinin yanında yetişmiştir. Anadolu'ya dönerken Fatih'e Molla Câmî'den mektup getirerek, sultanla görüşme fırsatı bulmuştur³. Ayrıca, Fatih devrinde İran, Azerbaycan ve Horasan'dan giden mutasavvıf, âlim ve şairlere çok itimat ve itibar gösterildiği bilinmektedir. Bu vesilelerle kaynakların belirttiğine göre kendisini Acem bilgini (yani Azeri Türkü) olarak takdim edip Fatih'in takdirini kazanmıştır. Böylece, Fatih tarafından İstanbul'da Yedikule civarındaki daha sonra Kılıç Baba Tekkesi adıyla meşhur olan kilise, tekke haline getirilerek kendisine verilmiştir. Kısa bir zaman içinde sultandan ihsan ve iltifat gördüğü için zengin olmuş ve halk arasında "müneccim şeyh" adıyla tanınmıştır. Bir müddet sonra Tokatlı olduğu aşikâr edilince, yani Acemliği'nin sahte olduğu ortaya çıkınca elinden tekkesi alınarak dışlanmıştır⁴. Leâlî bu başına gelenleri bir şiirinde şöyle anlatmaktadır:

*Olmak istersen itibara mahal Acem'in her biri ki Rum'a gelür
Ya Arab'dan yahud Acem'den gel. Ya vezaret ya sancak üma gelür*⁵.

Gözden düşünce fakirleşen Leâlî, İstanbul'da yoksulluk içinde vefat etmiştir. Mezarı Şeyh İlahî Tekkesi'ndedir⁶.

² Beyanî, **Tezkîretü's-Şuarâ**, Ankara, 1997, s. 267; Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkîretü's-Şuara**, C. II, Ankara, 1989s. 913-914.

³ Gelibolulu Mustafa Âlî, **Kitâbü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr**, (Haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), Kayseri, 1997, s. 806.

⁴ Sehî Bey, **Heşt-Behîst**, (Haz. Mustafa İsen), Ankara, 1998, s. 141.

⁵ Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 807.

Leâli hakkında bilgi azlığından dolayı geniş bir şekilde araştırma yapılmamıştır. Asıl adı, doğum ve ölüm tarihi hakkında elimizdeki kaynaklarda kesin bilgi bulunmamaktadır. Leâli lâkabının sözlük manası ise, “inci” olup⁷, değerli ve kıymetli taş anlamından hareketle bu mahlası almış; şairlerin incisi gibi kullanılmıştır. Müstakim-zâde ise, bir tercümeden faydalanarak bu adın Azerbaycan’da “Lale” ismindeki köye nispetle alındığını belirtmektedir⁸. Hüseyin Kerbelayî’nin eserinde de 15. yüzyıl olayları anlatılırken şimdiki Güney Azerbaycan’ında Lale isminde bir köyden bahsedilmiştir⁹. Leâli, kendisini Azerbaycan’ın Lale köyünden bir Azerî Türkü gibi göstermiş, bu yolla Osmanlı ilmiye erkânı arasında yer almaya çalışmıştır.

Şair Leâli’nin bilinen bazı şiirleri dışında bir de divanının olduğu ihtimali vardır. Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud kitaplığı № 3298’ de bulunan baş tarafı eksik bir divanın ona veya Osmanlı Devleti’nde yaşamış başka bir Leâli (Ahmed Çelebi) mahlaslı şaire ait olduğu şimdilik tahmin edilmektedir¹⁰.

Verilen genel bilgilerden anlaşılan o ki, Şair Leâli, koyu bir Nakşibendî Tarikatı mensubu olmuştur. Bu dönem Osmanlı Devleti’nde saraya yakınlık konusunda tarikatlar arasında ciddi mücadelelerin yaşandığına dikkat edilirse, Şair Leâli’nin dışlanması bu rekabetin de etkili olduğu düşünülebilir. Muhtemelen, şiirindeki “Acemin her biri ki, Ruma gelür” mısrasıyla tarikat ehli mutasavvıflar ve diğer âlimler kast edilmektedir.

Burada Şair Leâli’nin başından geçenler iki bölge arasında var olan kültürel ilişkilerin yanında, Azerbaycan’da kültürel yapının gelişmiş olduğunun da bir göstergesidir. Anlaşılan o ki, bahis edilen dönemlerde başta Tebriz olmakla ilim-irfan ve eğitim-öğretimin çok iyi düzeye ulaştığı Azerbaycan, Yakın ve Orta Doğu’nun bir kültür merkezi gibi görülmüştür.

2. Şair Kabûlî (d. 1437/38 - ö. 1478)

Fatih dönemi Osmanlı şairlerinden olan Kabûlî, aslen Acemli olup, nerede doğduğu bilinmemektedir. Sadece kendi divanı ve yine Türkiye de İran asıllı şairlerden biri gibi tanınan, aslında Azerbaycan şairi olan Hamîdî’nin¹¹ bir şiirindeki kısıtlı bilgiler dışında temel kaynaklarda şimdilik hakkında bilgi

⁶ Sehî Bey, a.g.y.; Komisyon, “Leâli”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)**, C. 6, İstanbul, 1986, s. 74.

⁷ Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995, s. 783.

⁸ Müstakim-Zâde, **Mecelletü’n-Nisab**, Ankara, 2000, vr. 376b.

⁹ Hâfız Hüseyin Kerbelayî Tebrizî, **Ravzetü’l-Cinân ve Cennetü’l-Cinân**, C. II, Tahran, 1349.s. 67.

¹⁰ Komisyon, “Leâli Ahmed Çelebi”, **TDEA**, C. 6, İstanbul, 1986, s. 74.

¹¹ Hamidi hakkında geniş bilgi için bkz. Elyar Seferli, Halil Yusuf, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi**, Bakü, 2008, s. 366-373; Azade Musayeva, **XV-XVI asrlar Azerbaycan Mühaciret Edebiyatı ve Halili “Firkatnamesi”**, Bakü, 2007, s. 24-26.

bulunamayan Kabûlî, tespitlere göre H. 841 (1437–38) doğumludur. Yaklaşık, 1461'den sonra Şirvanşah Ferruh Yesar'ın yanında 10 sene bulunmuştur. Çağdaşı ve dostu Hamidi gibi¹² bilinmeyen nedenlerle oradan ayrılıp, Osmanlı Devleti sınırları içindeki Amasya'ya gitmiştir. Ertaylan, bu tarihi takriben 1472 olarak belirtmiştir. Burada bir müddet yaşayan Kabûlî, II. Bayezid'in iltifatını kazandıktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Muhtemelen yakın dostu olarak bilinen Hamidi'nin yardımıyla Osmanlı sarayında göreve alınmıştır. Fatih'e sunduğu *Külliyât-ı Divân-i Kabûlî* adlı eserini 1475'te bitirmiştir. Bu divanındaki şiirlerin çoğu Farsça olup, bir miktarı da Türkçe'dir.

Kabuli'nin, kısa zaman içinde saraydan dışlandığı bilinmektedir. Bir şiirinde vezirlerden şikâyet ettiği için, kovulduğu ortaya çıkmaktadır. Hamidi'nin hayatından bilindiğine göre, 1476–77. yıllar onlar için sıkıntılı dönem olmuştur¹³. Buradan yola çıkarak, Kabuli'nin saraydan kovulduğu tarih de bu aralar olduğu söylenebilir.

Kabûlî, divanında Sahîlî, Kaşîfî ve Vâhidî mahlasında hakkında bilgi ve hatta eserleri bilinmeyen şairlerden bahsetmektedir. Kabûlî'nin hangi düşünceye ve tarıkata sahip olduğu kesin olarak belirlenememiştir. Fakat tespitlere bakılırsa onun yakın dostu olan Hamidi'nin, sanki kendisini gizleyen bir Hürufî veya Hürufî meyilli olduğu anlaşılmaktadır¹⁴. Bu dönem Osmanlı Devleti'nde Hürufîliğ'e karşı koyulan keskin tavır¹⁵ ve Kabuli'nin hayatı hakkındaki genel bilgiler onun da Hürufî meyilli olma ihtimalini ortaya koymaktadır.

Kabûlî'nin ölüm tarihi, çağdaşı olan Hamîdî'nin şiirinde 1478 olarak belirtilmiştir. Ömrünün sonu yoksulluk ve zaruret içinde geçtiği tahmin edilen Kabûlî, yeri kesin olarak bilinmemekle birlikte İstanbul'a defnolunmuştur¹⁶.

3. Nasrî (Ö. 1500–1501)

Nasrî'nin asıl adı Mirza Mehmed Nasr olup, Azerbaycan Türklerindedir. Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Akkoyunlu Sultanı Baysungur (1490–1492)'un yanında yetişmiş şairlerdendir. Baysungur'un ölümünden (1493-ten) sonra bir müddet Herat ve Orta Asya'da bulunmuştur. Nakşibendî Tarikatı'na mensup, mutasavvıf şairlerdendir. Kesin tarihi bilinmemekle II. Bayezid (1481-1512)'e Câmî ve Nevâyî'den aldığı mektuplarla Osmanlı Devleti'ne gitmiştir. Şair Nasrî'nin ölüm tarihi H. 906 (1500/01) olarak

¹²M. Fuad Köprülü, "Azerî", *İA*, C.II, İstanbul, 1979, s. 132.

¹³Seferli, Yusuf, *a.g.e.*, s. 366; Musayeva, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁴Seferli, Yusuf, *a.g.e.*, s. 368-369.

¹⁵Mecdi, *Hadikatu's Şakayık*, C. I, İstanbul, 1989, s.82 - 83

¹⁶İsmail Hikmet Ertaylan, *Kulliyat-ı Divan-i Kabûlî*, İstanbul, 1948, s. 3-20; İskender Pala, "Kabûlî", *TDEA*, C. 5, İstanbul, 1982, s. 66; İsa Kayaalp, "Kabûlî", *DİA*, C. , İstanbul, 2001, s. 43.

belirtildiğine bakılırsa, onun Osmanlı Devleti'ne gediş tarihi vefatından birkaç yıl önce, yani 15. yüzyılın sonları düşünülebilir. Nasrî'nin müstakil eserinin veya divanının olduğuna dair bilgi de bulunmamaktadır. Var olan şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Türkçe ağırlıklı yazmıştır. Aşağıdaki beyt Nasrî'ye ait edilmektedir:

*Gerçi kim derler cihânda ârife bir gül yeter,
Ârife bir gül yeterse, bana yarım gül yeter*¹⁷.

4. Hâşimî

Hâşimî, Azerbaycan'a yerleşmiş seyyidlerdendir. Osmanlı Devleti'ne gittiği dönem değişik şekillerde belirtilse de, kesin bir tarih verilmemektedir. Anlaşılan II. Bayezid zamanında ailesiyle birlikte Osmanlı Devleti'ne göç etmişlerdir. Babasının adı Hasan olup, Sultan Selim Trabzon'da vâli iken musahiplerinden biri olmuş, sonralar kendisine kadılık görevi de verilmiştir. Çaldıran Savaşı'nda iştirak ederek öldürülmüştür. Hâşimî'nin oğullarından ikisinin şair olduğu bilinmektedir. Emiri ve Muhtari lakaplarında yazan bu gençler, Osmanlı Devleti'nde kısa zamanda tanınmışlardır.

16. yüzyıl Azerbaycan şairleri tarzında yazan Hâşimî, şiirlerini özellikle Azeri Türkçesi'nde kaleme almıştır. Musayeva'nın tespitlerine göre Hâşimî'nin bazı şiir örnekleri elyazma olarak arşivlerde bulunmaktadır. Temel kaynaklarda verilen örneklerle, arşivlerdeki şiirler arasında küçük farklılıkların olduğu görülmektedir. Toplam yazdığı eserleri hakkında yeteri kadar bilgi bulunmayan Hâşimî'nin şiirlerinden biri şöyledir:

*Bez-m-i mey eylemişem dün gece sultânlar ile,
Niçe sultânlar ile bî-ser ü sâ mânlar ile.
Ne bana vasl müyesser ü ne hod sadr-ı habîb,
Düşeyin şehrine şeydâ olub efganlar ile*¹⁸.

Hâşimî'nin ölüm tarihi 1511 olarak tespit edilmiştir¹⁹. Hakkında verilen genel bilgilerden Sultan Selim devrinde daha hayatta olduğuna bakılırsa bu tarihin doğru olmadığı söylenebilir.

¹⁷ Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 1018; Şemseddin Sâmî, **Kâmusu'l-A'lâm**, (Tıpkı Basım), C. VI., Ankara, 1996, s. 4550.

¹⁸ Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 1047-1048; Komisyon, "Emiri Mehmed Bey", **TDEA**, C. 3, İstanbul, 1979, s. 37; Komisyon, "Hâşimî", **TDEA**, C.4, İstanbul, 1981, s. 140; Musayeva, **a.g.e.**, s. 29.

¹⁹ Musayeva, **aynı yer**.

5. Emirek Tabip

Emirek Tabip'in Acem olduğu, fakat Azerbaycan veya İran'ın hangi bölgesinden Osmanlı Devleti'ne gittiği hakkında eserlerde bilgi verilmemektedir. Doğum ve ölüm tarihi bilinmemekle, sıralamada II. Bayezid dönemi tabip şairlerinden olduğu belirtilmektedir. Asıl adı Mustafa olsa da, daha çok Emirek Tabip olarak tanınmıştır. Babası Molla Uveys dönemin ünlü hekimlerinden biri olmuş ve oğlunu tabip olarak bizzat kendisi yetiştirmiştir. Bu vesileyle Emirek Tabip de, dönemin tanınmış hekimi gibi saraya kadar intisap edebilmiştir.

Tabip olmasına rağmen, sesi güzel olduğundan şairliğe meyletmiş; sazın her türlüünü çok güzel çalmıştır. Muhtemelen tabipliği yanında edebiyata hevesinden olsa gerek sazlı-sözlü meclislere ağırlık vermiştir. Bu nedenle, kendisi hakkındaki bilgilere yalnız bazı tezkirelerde rastlanmaktadır. Şairlikte kendini üstün gördüğü için "*Benim, başkası yoktur*" tavrı içinde olduğunu eserler kaydetmiştir. Farsça, Arapça ve Türkçe dillerinde şiirler söylemiştir²⁰. Aşağıdaki beyt ona ait kabul edilmektedir:

*Sevdim görünce sen şehi Yusuf lekâyı ben
Göz göre başıma sütün aldım belâyı ben*²¹.

6. Behiştî (d. 1466/67 - ö. 1510 ?)

Behiştî'nin doğum tarihi elimizdeki temel kaynaklarda belirtilmemişse de tespitlere göre 1466/1467'dir²². Asıl ismi Ahmed Sinan olup, Karışdırın Süleyman Beyoğlu diye meşhur olmuştur. Küçük yaşta babasını kaybeden Ahmed Sinan, II. Bayezid tarafından saraya alınarak yetiştirilmiştir²³. Tezkirelerde de II Bayezid dönemi şairlerinden biri olarak gösterilmektedir. Nazma olan hevesi ile şiir sanatını iyi öğrenmek için Acem'e gelmiş; genelde Türkçe yazdığına bakılırsa, diğer Anadolu'dan gelen birçok kimse gibi o da Azerbaycan'da bir müddet kalmış olmalıdır. Daha sonra buradan Herat'a gederek Molla Câmî ve Nevâyî'nin hizmetinde bulunmuş ve Nakşbendîliğ'e meyletmiştir. Durumun bu şekilde olması Osmanlı Devleti'ne dönerken bu âlimlerden II. Bayezid'e nameler getirmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Hem bu sebepten, hem de bu dönem iyi olarak kabul edilen Azerbaycan'da eğitim gördüğü için olsa gerek, sultan tarafından sancak beyliğine tayin olunmuştur²⁴.

²⁰ Latîfî, *Tezkire*, (Haz. Mustafa İSEN), Ankara, 1990, s. 319; Beyanî, *a.g.e.*, s. 35; Kınalızâde, *a.g.e.*, C. I, s. 184; Komisyon, "Emirek Mustafa", *TDEA*, C. 3, İstanbul, 1979, s. 36.

²¹ Kınalı-Zâde, *a.g.y.*

²² Hasan Aksoy, "Behiştî Ahmed Sinan Çelebi", *DİA*, C. VI, İstanbul, 1992, s. 144.

²³ <http://rehber.ihya.org/venirehber/behisti.html> -09.04.2009

²⁴ Beyanî, *a.g.e.*, s. 78; Kınalı-Zâde, *a.g.e.*, C. I, s. 225; Mustafa Âlî, *a.g.e.*, s. 1010; Şemseddin Sâmî, *a.g.e.*, C. II, s. 1419.

Behiştî'nin mensur risâleleri yanında Türkçe Hamsesi vardır. Verilen bilgilere göre bu Hamse'nin içinde yer alan manzumeler şunlardır: “*Vamık ve Azra*”, “*Yusuf ve Züleyha*”, “*Hasan ve Nigar*”, “*Suheyl ve Nev-bahar*”, “*Leyli ve Mecnun*”. Bu manzumelerden sadece sonuncusu bulunarak üzerinde çalışılma yapıldığı bilinmektedir. Bunlardan başka, *Vekayiname-i Behiştî* veya *Tarih-i Sultan Cem* adında bir manzume tarihi eseri de vardır. Ayrıca, Behiştî “*Hz. Süleyman'ın hikâyelerini*” de manzumeleştirmiştir²⁵. Hamse yazdığını bir şiirinde şöyle dile getirmektedir:

*Didim hele ben cevab-ı hamse
Dimedî bu dilde dahi kimse*²⁶.

Buradan anlaşıldığı kadar tarihte ilk defa Türkçe Hamse yazan şair Behiştî'dir. Şairin ölüm tarihi II. Bayezid'in son dönemleri olarak tespit edilmiştir²⁷.

7. Sürûrî-Yi Şarkî (Ö. 1519/20 ?)

Hakkında çok az bilgi bulunan Azerbaycan şairlerinden Sürûrî hakkında Latîfi, “*Doğu yöresindedir. Bazı kaynaklar Anadolu'lu olduğunu söylerler. Sultan Selim zamanında Şah İsmail'in yanında öldü*”²⁸ demektedir. Kınalı-zâde ise “*Vilâyeti Acem'dendir. Sultan Selim-i mazî zamanında fevt olmuştur*”²⁹ diye kısa bilgi vermiştir. Salman Mümtaz, Şahî-yi Şarkî'yi anlatırken, onun Azerbaycan'ın seyyah veya muhacir şairlerinden biri olduğunu vurgulamıştır³⁰. Azerbaycan'da İsmail Hikmet ve Hamid Araslı tarafından da araştırılarak bazı şiir örnekleri ortaya çıkarılmıştır. Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Sürûrî, 1514-de Çaldıran savaşından sonra Osmanlı'ya götürülen Azerbaycanlı ilim erbabındandır ve sadece birkaç yıl Osmanlı Devleti'nde yaşamıştır. Bu yüzden Osmanlı'daki diğer Sürûrî adını taşıyanlarla karıştırılmasın diye mahlasına Şarkî ilâve edilmiştir. Bilinmeyen nedenlerden tekrar geri Azerbaycan'a dönmüştür.

Sürûrî'nin en meşhur ve her yerde geçen; “*Na-muanber kâkülün hurşide salmıştı kemend*” mısrasıyla başlayan gazelini Sultan Selim'e yazdığı bilinmekle birlikte sultana karşı tavır aldığı da belirtilmektedir³¹. Meşhur Azerbaycan şairi Fuzulî'nin bu gazele cevap yazdığı bilinmektedir³².

²⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, C. I, İstanbul, 1941, s. 724; Şemseddin Sâmî, *a.g.y.*; Cahit Baltacı, Nuri Akbayar, “Behiştî Ahmed Sinan Çelebi”, *TDEA*, C. 1, İstanbul, 1977, s. 377.

²⁶ Mustafa Âlî, *a.g.y.*; <http://rehber.ihya.org/venirehber/behisti.html> -09.04.2009

²⁷ Aksoy, *a.g.m.*, s. 144-145.

²⁸ Latîfi, *a.g.e.*, s. 425.

²⁹ Kınalı-Zâde, *a.g.e.*, C. I, s. 456.

³⁰ Salman Mümtaz, *Azerbaycan Edebiyatının Kaynakları*, Bakü, 1986, s. 334.

³¹ Latîfi, *a.g.e.*, s. 425-426.

³² Seferli, Yusufu, *a.g.e.*, s.351.

Sürûrî'nin son derece güzel gazelleri ve Azerbaycan tarzı şiirleri mevcuttur. Sürûrî'ye ait şu anda Roma, Vatikan Apostol Kütüphanesi'nde *Divanî Sürûrî* adlı bir eser bulunmaktadır³³. Aşağıdaki beyt muhtemelen bu divandan alınmıştır:

*Çeşm-i pür-hûnumda hâlin aksi ey ârâm-ı cân,
Miske benzer mim kızıl âlâda etmişler nihân*³⁴.

Sürûrî'nin vefatının hayatı hakkında verilen bilgilerden yola çıkarak, 1519/20 tarihleri arasında olduğu tahmin edilebilir.

8. Mevlânâ İbn Şeyh Şûsterî

Azerbaycan'ın mutasavvıf şairlerinden biridir. Hakkında sadece Peçevî Tarihi'nde verilen kısa bilgi dışında, şimdilik başka kaynağa ulaşılamamıştır. Sultan Selim'in Tebriz'den götürdüğü ilim ve sanat erbabı arasında Osmanlı Devleti'ne gitmiştir³⁵. Anlaşılan, o dönem seçkin söz ustalarından biri olmuştur. Bu yüzden şiirleriyle, Osmanlı'nın kültürel yapısına katkıda bulunduğu söylenebilir.

9. Şahî-Yi Şarkî

Azerbaycan'ın 16. yüzyıl meşhur şairlerinden olan Şahî'nin gerçek adı bilinmemektedir. Tespitlere göre Diyarbakır doğumludur. Tezkirelerde, Şah İsmail'in değer verdiği ve yakınlık gösterdiği saray şairlerinin önde gelenlerinden biri olduğu belirtilmektedir. Şah İsmail'e mensuben Şahî mahlasını kullanmıştır. Sultan Selim zamanında Osmanlı Devleti'ne gitmiştir. Hangi nedenle Tebriz'den ayrıldığı bilinmemektedir. Fuad Köprülü bu durumu "Safevi sarayından kaçarak İstanbul'a gelen..." şeklinde belirtmektedir³⁶. Anlaşılan şair Şahî Sultan Selim'in Çaldıran sonrası Azerbaycan'dan götürdüğü kafiylede yer almamıştır.

Değişik, büyüleyici üslûbu ve kendine has hayallerle şiirler yazan Şahî'nin Osmanlı Devleti'nde daha çok Bektaşiler tarafından sevilip sayıldığı görülmektedir³⁷. Ölüm tarihi bilinmeyen şairin günümüze ulaşan bazı şiirleri vardır. Aşağıdaki beytler Şahî'nin bir gazelinden alınmıştır:

³³ Kâtib Çelebi, **a.g.e.**, s. 792; Azade Musayeva, **Şark Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı Müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu**, (Basılmamıştır), Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, C. III, Bakü, 1987, s. 112.

³⁴ Latîfi, **a.g.e.**, s. 426.

³⁵ Peçevî, **Tarih**, C. I, (Haz. Fahri Ç. Derin, Vahit Çabuk), İstanbul, 1980, s. 50.

³⁶ Köprülü, **aynı yer**.

³⁷ Latîfi, **a.g.e.**, s. 427; Kınalı-Zâde, **a.g.e.**, s. 513-514; Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, C. IV; Mümtaz, **a.g.e.**, s. 334-336; Komisyon, "Şahi", **TDEA**, C. 8, İstanbul, 1988, s. 90-91.

*Gonçayı gül bülbülün kasdına peykan eylemiş,
Gonça açılğan gülü yüzüne kalkan eylemiş
Mihrine aldanma Şahî, bu feleğin kim günü
Göge yetirmiş, yine hâk ile yeksân eylemiş*³⁸.

10. Latîfi-Yi Erdebilî (Ö. 1524)

Latîfi-yi Erdebilî'nin asıl adı Zahirreddin Kadir'dir. Babasının adı Uveys olup, Safevî Devleti'nde kadılık yaptığı için kendisine Kadı-Zâde de denilmiştir. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Sultan Selim tarafından İstanbul'a götürülen tanınmış Azerbaycan şairlerindedir. Osmanlı Devleti'nde Latîfi mahlasını kullanmıştır³⁹. Peçevî, Latîfi'den bahsederken, "*Mevlânâ Zahirüddin Erdebilî vakûr, fesâhat ve hüsn-ü hatt sâhibi kimesne idi*" demektedir⁴⁰.

Latîfi, Sultan Selim'den gördüğü saygı karşılığında *Fiyatü'l-Ayan* adlı Sultan Selim'in hayatını ihtiva eden tarihî eserini yazmıştır. Yazar, Farsça kaleme aldığı bu eserin ikinci cildini Sultan Selim'in vefatından sonra, 1522'de bitirmiştir. Mehmed Dayhim'in tespitlerine göre, Sultan Selim, Arap ülkelerinin fethinden sonra, gönderilen zafernameleri, yazısı güzel olduğu için Latîfi'ye yazdırmıştır⁴¹.

Latîfi, Mısır'ın 1523'de muhafazası için görevlendirilen Ahmed Paşa ile birlikte oraya gitmiştir. Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Ahmed Paşa'nın yanında yer aldığı için 1524'te paşa ile birlikte yakalanarak öldürülmüştür⁴².

11. Şah Kâsım (Ö. 1542/43)

Şah Kâsım, Tebrizli olup, Azerbaycan mutasavvıflarından Şeyh Mahdûmî'nin oğludur. Sultan Selim Tebriz'de iken Hakim-i Şirvanî'nin tavsiyesi üzerine İstanbul'a gönderilen Osmanlı kafilesine alınmıştır. İstanbul'a getirildikten sonra günlük 50 akçe ile kendisine vazife verilmiştir⁴³. Kanunî Sultan Süleyman zamanında Osmanlı Devleti tarihi yazmaya başlamış, bazı

³⁸ Latîfi, **a.g.e.**, s. 427-428; Şemseddin Sâmî, **a.g.e.**, C. IV, s. 2839; Musayeva, **a.g.e.**, s. 32-34.

³⁹ Muhammed Dayhim, **Tezkire-yi Şuarayi Azerbaycan**, Tebriz, 1367 s. 114; Memmedali Terbiyet, **Danişmendani Azerbaycan**, (Tercüme: İsmail Şems-Gafâr Kendli), Bakü, 1987, s. 191.

⁴⁰ Peçevî, **a.g.y.**

⁴¹ Dayhim, **a.g.e.**, s. 114-115.

⁴² Peçevî, **a.g.y.**; Dayhim, **a.g.e.**, s. 115.

⁴³ Mecdî, **a.g.e.**, C. I, s. 454; Peçevî, **a.g.y.**; Müstakim-Zâde, **a.g.e.**, vr. 270b; Terbiyet, **a.g.e.**, s. 415.

bölümlerini yazıp, Sultan'a takdim etmiş ancak vefat ettiği için bu eseri bitirememiştir⁴⁴.

Şah Kâsım, döneminin seçkin âlimlerinden olup, hoş sohbetli ve temiz niyetli bir edipti. Güzel hat ile yazan, imlâ kurallarına özen gösteren şair, aynı zamanda söz sanatında "ikinci Nizami" olarak tanınmıştır. Mevcut kaynaklarda, Şah Kâsım'a ait eserlerden bahsedilmemektedir. H. 949 (1542/43) tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir⁴⁵.

12. Cemîlî (D. 1465 - Ö. 1553)

Tahminen 1465 yılında doğduğu bilinen Cemîlî, Akkoyunlu devri Azerbaycan şairlerinden biridir. Gençliğinde Tebriz'e gelerek, Akkoyunlu Sultan Yakup'un hizmetine girmiştir. Onun ölümünden sonra, 1494'te Herat'a giderek bir müddet orada Timurlu sultanı Hüseyin Baykara'nın himayesinde yaşamıştır. Hüseyin Baykara'nın 1507'de ölümünden sonra tekrar Tebriz'e gelmişse de Safevî Devleti'nin baskıları üzerine, önce Diyarbakır'a, daha sonra da İstanbul'a gidip oraya yerleşmiştir. Böylece, II. Bayezid, Sultan Selim ve Kanunî Sultan Süleyman dönemi Osmanlı şairleri arasında yer almıştır.

1543'te vefat eden Cemîlî'nin bir divanı olup, İstanbul Topkapı Sarayı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır⁴⁶.

Sonuç

Sonuç itibarıyla bu dönem Azerbaycan-Osmanlı Devleti arasındaki kültürel ilişkilerin pekiştirilmesinde iki ülke şairlerinin mühim rolü olmuştur. Aynı zamanda dönemin ünlü âlimleri olarak bilinen şairlerimiz, iki ülke halkının aydınlanmasına da önemli derecede katkıda bulunmuşlardır. Bu ilişkilerin kurulmasında aynı millet, din, dil ve genel yapı olarak kültürel bütünlüğün yanında, Azerbaycan'da gelişmiş ilim, sanat, eğitim ve öğretimin olması; yanı sıra Osmanlı Devleti'nde ise, siyasi istikrar ve iyi yetişmiş ilim ve kültür adamlarının planlı bir şekilde sevk ve idare edilmesi gibi nedenler de ilave olunabilir.

⁴⁴ Mecdî, **a.g.y.**; Terbiyet, **a.g.y.**

⁴⁵ Mecdî, **a.g.e.**, C. I, s. 455; Müstakim-Zâde, **a.g.y.**; Musayeva, **a.g.e.**, s.15-16.

⁴⁶ Komisyon, "Cemîlî", **TDEA**, C. 2, İstanbul, 1977, s. 41; Seyfettin Erşahin, **Akkoyunlular**, Ankara, 2002, s. 232.

KAYNAKÇA

1. AKSOY, Hasan, “Behiştî Ahmed Sinan Çelebi”, **DİA.**, C. VI, İstanbul, 1992, s. 144-145.
2. BALTACI, Cahit, AKBAYAR, Nuri, “Behiştî Ahmed Sinan Çelebi”, **TDEA**, C. 1, İstanbul, 1977, s. 377.
3. BEYANÎ, **Tezkîretü’ş-Şuara**, Ankara, 1997.
4. DAYHİM, Muhammed, **Tezkire-yi Şuarayı Azerbaycan**, Tebriz, 1367.
5. ERTAYLAN, İsmail Hikmet, **Kulliyat-ı Divan-i Kabûlî**, İstanbul, 1948.
6. ERŞAHİN, Seyfettin, **Akkoyunlular**, Ankara, 2002, 318 s.
7. GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ, **Kitâbü’t-Tarih-i Kühnü’l-Ahbâr**, (Haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), Kayseri, 1997, 1400 s.
8. <http://rehber.ihya.org/venirehber/behisti.html> -09.04.2009
9. JAHN, Karl, “ Tebriz Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafiya Fak. Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 13, Sayı: 24, 1979-1980, Ankara, s. 59-79.
10. KÂTİB ÇELEBİ, **Keşfü’z-Zünûn**, C. I, İstanbul, 1941.
11. KAYAALP, İsa, “Kabûlî”, **DİA.**, C. , İstanbul, 2001, s. 43.
12. KOMİSYON,” Leâlî”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA)**, C. 6, İstanbul, 1986, s. 74.
13. “Emirek Mustafa”, **TDEA**, C. 3, İstanbul, 1979, s. 36.
14. “Şahi”, **TDEA**, C. 8, İstanbul, 1988, s. 90-91.
15. ”Cemili”, **TDEA**, C. 2, İstanbul, 1977, s. 41.
16. “Emiri Mehmed Bey”, **TDEA**, C. 3, İstanbul, 1979, s. 37.
17. “Hâşimî”, **TDEA**, C.4, İstanbul, 1981, s. 140.
18. ”Leâlî Ahmed Çelebi”, **TDEA**, C. 6, İstanbul, 1986, s. 74.
19. KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “Azeri”, **İA**, C. II, İstanbul, 1979, s. 118-151.
20. KINALIZÂDE HASAN ÇELEBİ, **Tezkîretü’ş-Şuara**, C. I-II, Ankara, 1989.
21. LATİFÎ, **Tezkire**, (Haz. Mustafa İSEN), Ankara, 1990.
22. MECDI, **Hadikatu’ş Şakayık**, C. I, İstanbul, 1989, 619 s.
23. MUSAYEVA, Azade, **XV-XVI asrlar Azerbaycan Mühaciret Edebiyatı ve Halili “Firkatnamesi”**, Bakü, 2007, 284 s.
24. **Şark Elyazma Katalokları Esasında Azerbaycanlı Müelliflerin Elyazmalarının Toplu Kataloğu**, (Basılmamıştır), Azerbaycan Bilimler Akademisi Elyazmalar Enstitüsü, C. III, Bakü, 1987.
25. MUTÇALI, Serdar, **Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1995.
26. MÜMTAZ, Salman, **Azerbaycan Edebiyatının Kaynakları**, Bakü, 1986, 440 s.
27. MÜSTAKİM-ZÂDE, **Mecelletü’n-Nisab**, Ankara, 2000, 472 vr.
28. PALA, İskender, “Kabûlî”, **TDEA**, C. 5, İstanbul, 1982, s. 66.
29. PEÇEVÎ, **Tarih**, C.I.(Haz.Fahri Ç.Derin, Vahit Çabuk), İstanbul,1980, s. 50.
30. SEFERLİ, Elyar- YUSUFLU, Halil, **Azerbaycan Edebiyat Tarihi**, Bakü, 2008, 696 s.
31. SEHÎ BEY, **Heşt-Behişt**, (Haz. Mustafa İsen), Ankara, 1998.
32. ŞEMSEDDİN SÂMÎ, **Kâmusu’l-A’lâm**, (Tıpkı Basım), C. II,VI., Ankara, 1996.
33. TEBRİZÎ, Hâfız Hüseyin Kerbelâyî, **Ravzetü’l-Cinân ve Cennetü’l-Cinân**, C. II, Tahran, 1349.
34. TERBİYET, Memmedali, **Danışmendani Azerbaycan**, (Tercüme: İsmail Şems-Gafar Kendli), Bakü, 1987, 464 s.

Summary

SOME POETS HAVING GREAT ROLES IN THE CULTURAL RELATIONS BETWEEN THE OTTOMAN EMPIRE AND AZERBAIJAN IN THE 15TH AND 16TH CENTURIES

Bilal DEDEYEV

(Ankara University, Turkey)

Azerbaijan nearly turned into the centre of science and culture of the East in the 14th and 15th centuries. That is why the number of people who came here for education purposes from the Ottoman Empire, as other regions, had increased. Consequently a lot of Islamic mystics, doctors, mathematicians, penmen, architects, and scientists grew up who were capable of establishing cultural relations between Azerbaijan and the Ottoman. Also a lot of poets are known to be among them.

The art of poem, like other spheres, widely developed in Azerbaijan in the 15th and 16th centuries. The poets of Azerbaijan who wrote in various styles and forms were known for such virtues. At this time there were many Azerbaijan poets who came from the Ottoman Empire to Azerbaijan, as well as those who lived in the Ottoman Empire. Known as famous muses of their time, our poets left valuable masterpieces.

Key words: The poets of Azerbaijan, Poet Leali, Kabuli, Nasri, Shemsi, Latifi-yi Erdebili, Cemili, Hashimi.